

УДК 94:334.732.2(477.8)

Вісин В., Вісина Т.

Луцький національний технічний університет

Ліщук В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Формування кооперативної ідеології в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX ст.

У статті висвітлено поширення кооперативних ідей в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX ст. З'ясовано ідеологію української кооперативної думки в XIX ст.; показано синтез кооперативних ідей в умовах російської державної приналежності; розкрито ідеологію теоретиків і практиків української кооперації.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, кооперативна ідеологія, Наддніпрянська Україна.

Visyn V., Visyna T., Lishchuk V.

Forming of cooperative ideology in Ukraine in the second half of the XIX c.

In the article distribution of cooperative ideas is reflected in Ukraine in the second half of the XIX c. Ideology of the Ukrainian cooperative idea is found out in XIX c.; the synthesis of cooperative ideas is rotined in the conditions of Russian state belonging; ideology of theorists and practical workers of Ukrainian cooperation is exposed.

Forming of cooperative ideology in Ukraine began in 60th of XIX c. It was popularized by the representatives of intelligentsia. An idea of society was the constituent of populist ideology. Members are Cyril-Mefodiivskogo societies of P. Kulish, M. Kostomarov, I. Belozerskiy in 1859 founded the first «Society» in S-Petersburg. Afterwards in Kyiv, Poltava, Kharkov and other cities. Gromadivci diffused the literary works among people. O. Koniskiy in a story «Semen Zhuk and his relatives», A. Tobilevich in «Above Dnepr», Boris Grinchenko in a story «Under quiet willows».

N. Ballin visited Berlin, Hamburg, London, Manchester, Geneva, Paris, became the participant of the first cooperative congress in London. M. Ballin wrote the «First memorable book of Russian consumer societies». An author considered cooperation social motion which must unite all on soil of economic aid. A theorist and practical worker of cooperation was N. Ziber. In labour he exposed «Consumer societies» main questions of organization and functioning of consumer societies. N. Ziber came forward for integration of consumer, credit and production cooperation. Considered that cooperation must execute a cultural and educate function. Argued against political of cooperative motion. A cooperative store examined as a market structure.

Sergey Podolinskiy in labour «About riches and poverty» exposed reasons of poverty of people. Probed a cooperative idea as possibility of improvement of position of population, as an organizational form of socialism. In conception of S. Podolinskiy is not found out role of the state, power, legislation. He underestimated the role of cooperation in development and change of framework of society. Structure of public organization, after S. Podolinskiy, following. People will unite in societies. Societies – in the association of higher order. Farther is an association of international character. This structure is similar to modern co-operation. Societies, regional unions, national union, international cooperative alliance.

In the second half of XIX century a cooperative idea in consciousness of Ukrainians was as an idea of society. Ideologists spoke out not for cooperative stores, but for the public associations of peasants and artisans for a collaboration and self-defence. In a prospect planned to unite a population in production, consumer societies. Pioneers of Ukrainian cooperative motion, learning experience of cooperation of Western Europe, the utopian «cooperative programs» which realized partly offered.

Keywords: cooperation, cooperative motion, cooperative ideology, Ukraine.

Висин В., Висина Т., Лищук В.

Формирование кооперативной идеологии в Надднепрянской Украине во второй половине XIX в.

В статье отражено распространение кооперативных идей в Надднепрянской Украине во второй половине XIX в. Выяснена идеология украинской кооперативной мысли XIX в.; показан синтез кооперативных идей в условиях российской государственности; раскрыта идеология теоретиков и практиков украинской кооперации.

Ключевые слова: кооперация, кооперативное движение, кооперативная идеология, Надднепрянская Украина.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Кооперативний рух був широким соціальним явищем, вагомим чинником самоорганізації українського суспільства. У цьому сенсі вивчення кооперативної ідеології є важливою проблемою наукової та суспільної думки; дозволяє відновити українську кооперативну систему на основі поєднання наукової теорії з практикою. Сучасна наукова кооперативна концепція повинна враховувати накопичені віками теоретичний досвід та практичну спадщину кооперації. Тому актуальним є вивчення формування кооперативної ідеології в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX ст.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Означена проблема деякою мірою

відображена у вітчизняних дослідженнях. Однак, і досі залишаються недостатньо вивченими деякі аспекти формування кооперативної думки українського суспільства. Сьогодні немає конкретного дослідження, яке б чітко структурувало кооперативну ідеологію означеного періоду.

Цілі статті. Мета статті – розкрити поширення кооперативних ідей в українському суспільстві у другій половині XIX ст. Для цього необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати ідеологію української кооперативної думки XIX ст.; показати генезис та синтез кооперативних ідей у свідомості українців в умовах російської державності; розкрити ідеологію теоретиків і практиків української кооперації вказаного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Формування кооперативної ідеології в Україні почалося у 60-х роках XIX століття. У суспільній свідомості кооперативна ідея кристалізувалася як господарська співпраця та взаємодопомога. Першими популяризаторами кооперації в Україні стали представники інтелігенції, які намагалися змінити існуючий суспільний лад і саму людину згідно з ідеалами гуманістів-просвітників, вбачаючи у господарській співпраці шлях забезпечення економічного добробуту та національних інтересів українців.

У пропаганді господарського єднання українських селян інтелігенти початково вбачали громаду-спілку, яка ґрунтувалася на принципах господарської самопомоги та народної моралі. Ідея громади була складовою народницької ідеології. Вперше ідеї народництва з'явилися в програмних документах Товариства св. Кирила і Мефодія. Зокрема, «Закон Божий (Книга буття українського народу)» ідеалізував громаду – братство християн, у яких «усе було общественне». Члени Кирило-Мефодіївського товариства П. Куліш, М. Костомаров, В. Белозерський у 1859 р. заснували в Санкт-Петербурзі першу «Громаду». Згодом подібні товариства виникли в Києві, Полтаві, Харкові та інших українських містах. Один з найвідоміших громадівців, визначний громадсько-політичний діяч Михайло Драгоманов твердив, що «спілки людські, великі й малі складалися з таких вільних людей, котрі по волі сходились для спільної праці й помочі в вільні товариства е

метою багатьох людей, зокрема й громадівців, а «наша Україна, котра не має ні свого попівства, ні панства, ні купецтва, ні держави, а має доволі розумне від природи мужицтво, залюбки прийме науку про безначальні й товариські порядки» [1, с. 175] Громадсько-спілчанські проекти М. Драгоманова були нереальні. Спілчанські форми господарювання необхідно було впроваджувати не на старому громадівському устрої, а на засадах індивідуальної свободи та приватної власності. Громадівці поширювали свої ідеї серед простого народу за допомогою своїх літературних творів. Кооперативних питань торкалися О. Кониський у повісті-хроніці «Семен Жук і його родичі», І. Тобілевич (Карпенко-Карий) у п'єсі «Над Дніпром», Борис Грінченко у повісті «Під тихими вербами».

Погляди громадівців розділяв й один з піонерів кооперації в Україні Микола Баллін. Для вивчення кооперативного руху він відвідав Берлін, Гамбург, Нейштадт, Лондон, Манчестер, Женеву, Париж, став учасником першого англійського кооперативного конгресу в Лондоні. Набутий досвід дозволив М. Балліну написати працю «Першу пам'ятну книгу російських споживчих товариств». На кооперацію автор книги дивився як на соціально-реформаційний рух, основою якого було об'єднання всіх на ґрунті економічної й духовної взаємодопомоги. «Майбутність наша в розвиткові народніх домів, які вміщуватимуть в собі і народні університети й музеї, і різні курси, і продукційні підприємства» [2, с. 9]. На думку М. Балліна, «кооперація повинна охопити не тільки всі галузі людської праці і людських стосунків, але й все людство». Він мріяв про всесвітнє братство, де не буде ні расової, ні національної ворожнечі, де не буде політичної боротьби та економічної конкуренції, а буде єдина вселюдська сім'я [3, с. 10].

Одним з тих, хто стояв біля витоків української кооперації й спричинився до формування кооперативної ідеї був Микола Зібер. У своїх кооперативних пошуках він виступив як теоретик і як практичний діяч. У 1868 р. він активно сприяв утворенню «Товариства споживачів» у Києві. У праці «Споживчі товариства» автор розкрив головні питання організації та функціонування споживчих товариств, довів доцільність створення об'єднань споживачів, у яких вбачав засіб взаємодопомоги та взаємопідтримки незаможних, захист від визиску й обману з боку торгівців, а також можливість скоротити споживчі витрати.

М. Зібер вважав помилковим те, що часто кооператори діяли як торгівці, акцентуючи на збагаченні, що «суперечить завданням споживчого товариства як господарства, що зберігає витрати, а не створює доход» [4, с. 69]. Особливу увагу М. Зібер звертав на співпрацю різних товариств, інтеграцію торговельної, позичкової і виробничої діяльності в межах спілчанських організацій. Запорукою успіху кооперативних організацій він вважав прихід до керівництва чесних і компетентних людей, робота яких оцінювалася б залежно від фінансового становища товариства, а оплата визначалася б певним відсотком від торгівельного чи іншого обороту. Зазначимо, що М. Зібер вважав, що кооперація повинна виконувати не лише соціально-економічну, але й культурно-виховну функцію, сприяючи вихованню у людей господарності, взаємодопомоги та взаємовиручки. Окрім цього, М. Зібер виступав проти ідеологізації та політизації кооперативного руху. Будучи реалістом, він не сприймав жодних ілюзій або утопій і вбачав у кооперативі соціально-економічну структуру, яка діє за ринковими правилами і завдяки обмеженості масштабів не змінює економічної системи.

Своїми знаннями, різнобічною діяльністю намагався прислужитися українській кооперації й Сергій Подолинський. У праці «Про багатство та бідність» він розкрив причини злиденності широких народних мас і запропонував власний шлях подолання несправедливості капіталістичного ладу. Новий устрій, з його точки зору, має бути устроєм громадським, коли всі українці (а в перспективі й інші народи) спільно працюватимуть на громадській землі, фабриках, в установах. Пошуки шляхів поліпшення становища простого люду привели С. Подолинського до кооперативного руху. Кооперативну ідею С. Подолинський досліджував з декількох позицій: як можливість поліпшення становища широких верств населення, як шлях переходу до соціалізму і як організаційну форму устрою майбутнього суспільства. С. Подолинський відзначав значну господарську силу і можливості товариств «спільного спожиткування», їхню здатність вистояти в жорсткій боротьбі з приватним капіталом. Успіхи кооперативного господарювання пов'язувались з пристосуванням до засад ринкової економіки, раціональним веденням справ. Адже відомо, що закони ринку ні для кого не роблять винятку,

конкурентна боротьба ставить до всіх рівні вимоги підвищення ефективності та якості. Саме це пояснює, чому «Спілка самостійних робітників зараз же має прихильність ставати сама за хазяїна здобування, наймати робітників і використовувати їх майже так само, як і звичайні капіталісти» [4, с. 99]. Учений не бачив великої біди в тому, що поряд з колективними господарствами існуватимуть дрібні селянські самостійні господарства, у яких кожен господар працює сам на себе, не використовуючи найманої праці. Він також не заперечував існування дрібних, самостійних ремісничих господарств, тому що вони не використовували чужу працю, хоча вважав, що переважна більшість ремісничих майстерень, мануфактур, фабрик повинні належати громадам тих робітників, які на них працюють. У концепції С. Подолинського не з'ясована роль держави, влади, законодавства, немає навіть пояснень, яким чином будуть урегульовані стосунки між громадами. Стосовно можливості перетворення капіталізму і переходу до соціалізму позиція С. Подолинського однозначна – кооперативні товариства не здатні змінити капіталістичні порядки і забезпечити перехід до соціалізму через те, що кооперативний рух не став всеохоплюючим і не набув масового поширення, не мав політичного характеру, не висував гасел докорінної зміни суспільного ладу й ніколи відверто не поривав з панівними суспільними верствами. Крім цього, спілчанські організації як соціально-економічні інституції залежали від існуючих економічних стосунків і в умовах капіталістичного виробництва не могли успішно працювати на «інших засадах». До того ж, кооперативи, поліпшуючи життя бідніших верств населення, відвертали їх від соціалістичних ідей. С. Подолинський будучи противником «кооперативного соціалізму» недооцінив роль кооперації у розвитку і зміні суспільного устрою. Водночас, С. Подолинський відводив важливе місце кооперативній ідеї у створенні моделі майбутнього суспільства, основу якого складатимуть селянські та робітничі громади, в яких усі працюватимуть і спільно створюватимуть продукт. Останній поділятиметься на три частини: перша для власних потреб, друга на створення запасу, третя для натурального обміну з іншими громадами. Структура суспільної організації, за С. Подолинським, наступна: люди об'єднуються в громади, громади – у спілки, в

господарські асоціації вищого порядку, а далі – об'єднання інтернаціонального характеру [5, с. 41]. Отже, соціалістичні міркування С. Подолинського ґрунтувалися на ідеях виробничого кооперування. Структура його громадівства дуже нагадує сучасне кооперативне будівництво: товариства, регіональні спілки, національна спілка, міжнародний кооперативний альянс.

Висновки. У другій половині XIX століття кооперативна ідея в свідомості наддніпрянських українців вимальовувалась лише як ідея громади (спілчанства). Ідейні провідники національного руху висловлювались тоді не за кооперативи, а за громадські об'єднання селян і ремісників для співпраці та самозахисту, які мали благодійний характер. У перспективі планували об'єднати населення у самоврядівні виробничо-споживчі громади, які мали вирішувати складніші господарські завдання та здійснювати натуральний обмін продуктами. Піонери українського кооперативного руху, вивчивши досвід кооперативного життя Західної Європи, запропонували українському суспільству власні хоч і дещо утопічні «кооперативні програми», які вдалось частково реалізувати.

1. Гелей С. Теорія та історія кооперації : підручник / С. Гелей, Р. Пастушенко. – К. : Знання, 2006. – 513 с.
2. Грабовий Я. Історія української кооперації / Я. Грабовий. – Прага, 1924. – 74 с.
3. Височанський П. Коротка історія кооперативного руху на Україні / П. Височанський. – Харків : Червоний шлях, 1925. – 52 с.
4. Українські кооператори. Історичні нариси. Книга I. – Львів : Вид-во «Укоопосвіта» Львівської комерційної академії, 1999. – 456 с.
5. Горбонос Ф. Кооперація: методологічні і методичні основи / Ф. Горбонос. – Львів : Львівський державний аграрний університет, 2003. – 264 с.